

PAJU(SALU) (PÄRIMUS)MAASTIKUL

Marju Kõivupuu

*Hall halapaju,
all jõe kaldal.
Käib kaugelt tülles
hootuulte haju,
all jõe kaldal ...*

/Anna Haava/

Paju (*Salix*) defineeritakse kui üldjuhul niisketes kohtades kasvat kerge puiduga põõsast või lehtpuud (EES). Kiirekasvulised pajud on sitked ja visad – nad kasvavad väga kehvadel ja märgadel muldadel ning uuendavad ennast kärmesti kannuvõsudest. Pajud taluvad hästi üleujutusi ja on külmakindlad. Vesi on paju hing, on tabavalt öeldud Saaremaal Kaarma kandis. Teine rühm pajusid kasvab meelsasti ka kuivematel kasvukohtadel ning neid leiab isegi luitepiirkondadest.

Meie suurimad ja liigirikkamad pajupõõsastikud ehk pajustikud asuvad vete läheduses: Emajõe, Võrtsjärve, Peipsi ja Lõuna-Eesti jõgede kallastel ning luhtadel. Sellistes piirkondades saavad pajud segamatult kasvada ning sealsed teised asukad – olgu nende elupaigad siis puus või maas – rahus oma elu elada ja järglasi kasvatada. Pajustikud sobivad hästi lindude pesitsuspaikadeks, vette langenud pajude võras aga tunnevad ennast koduselt kalad. Veeäärsete pajude oksid on isegi soovitatud elurikkuse toetamiseks „vette suunata“, et kaladel oleks sobivaid kudemiskohti ning nende arvukus suureneks (Reier 2006: 12). Pajud on ka mesilastele tähtsaks toiduallikaks, sest varakevadel, kui teisi õitsejaid napib, on võimalik pajuurbadelt (rahvakeeli pajukassidelt või -tibudelt) juba väga varakult nii õietolmu kui ka nektarit korjata.

Pajud on levinud kõikides maailmajagudes, välja arvatud Austraalia. Eestis kasvab neid 30 liiki, looduslikult 20, sissetooduid 10 (vt Reier 2006: 8, 12). Raudremmelgas, raagremmelgas aga ka vesipaju võivad kasvada nii puu kui ka põõsana, ent hõbe- ja rabe remmelgas on alati puud. Põhja-Eestis on puu mõõtu pajusid nimetatud *remmelgateks*, Lääne-Eestis *lemmergateks*, Hiiumaal ja kohati Saaremaalgi *lembriteks* (*lembri* :

lembrit) (vt lisaks EMS). Kagu-Eestis aga on puudeks kasvanud paju *raag* (*raag* : *raa*)¹, Mulgimaal *raid* (*raid* : *raia*). Ka mitmed läänemeresoome keeled tunnevad seda sõnatüve: vadja *raita* 'remmelgas', soome ja isuri *raita* ja isuri *raida* 'raagremmelgas', Aunuse karjala *raidu* 'raagremmelgas'; (maha kooritud) pajukoor', lüüdi *raid* 'raagremmelgas; paju' ja vepsa *raid* 'paju' (EES).

Argikeeles ja rahvapärimeses on paju ja remmelga nimetused tarvitusel läbiseigi. Enamik inimesi ei oskagi kõiki pajude-remmelgate liike eristada, varasematest aegadest kõnelemata. Kuid pajud, kes on põõsad, ja remmelgad, kes on enamasti puud, on rikkaliku rahvapärimesega seotud taimed. Tänapäeval on nad väga populaarsed maastikuarhitektuuris ja linnahaljastuses. Pajud lähevad kergesti kasvama maasse torgatud okstest või keppidest. Tunneme seda rahvajutumotiivi ka Oskar Lutsu „Kevadest“, kus Arno ja Teele saavad kokku suure vana paju juures, mille on nalja pärast aegu tagasi maasse torganud Arno vanaisa, et vaadata, kas see läheb kasvama (Luts 1986: 307).

Põlvamaal Rasina külas kasvav Rasina hõberemmelgas on looduskaitse all alates 1972. aastast. See on ühtlasi nii Eesti jämedaim remmelgas kui ka Põlvamaa jämedaim puu (Neemre 2006: 47). Vanal puul on kaks põhiharu, mis omakorda harunevad, nii et hoolikalt toestatud põlispuu meenutas enne 2019. aasta sügistori hiiglasuurt vihmavarju ning üks haru sirutab praegugi oksa vahvalt taeva poole. Maapinna lähedal ulatub tüve ümbermõõt ligi 11 meetrini. Vana paju sünnilugu pärineb Rasina külas 1931. aastal sündinud Vello Punningult, kelle räägitu on Hendrik Relve (2003: 226–227) kirjutanud ka oma põlispuude raamatusse:

„1879. a kevadel hakanud taluperemees Karel Punning minema magasi-aita seemnevilja järele. Olnud parajasti teedelagunemise aeg. Seepärast lõiganud mees kodu lähedalt paju küljest paraja kepi, millega kehvades kohtades sundida hobust edasi liikuma. Külasse jõudnud, torganud ta kepi lasipuu kõrvale maa sisse. Sinna see kepp ununenudki. Mitu kuud hiljem samasse kohta sattudes leidnud ta, et kepile on lehed külge kasvanud. Mees mõelnud: „Näe, vits on lehed külge võtnud, las kasvab!““

Pajude kasvatamist maha torgatud okstest-keppidest soovitati hekkide ja elavtarade ehk haljaste kopliaedade tarvis juba 19. sajandi kalendri-

¹ Vrd võrukeelne lause: *kakk ikk raal* 'kakk nutab/huikab pajupuul'.

Rasina hõberemmelgas. Foto: Marju Kõivupuu

Rasina hõberemmelgas 2023. a talvel. Foto: Eva Saar

kirjanduses ning sealsamas kirjutati sellestki, mis otstarbeks sobib paju kodumajapidamises tarvitada – vähenõudlik paju annab head haomaterjali ning hagude saamiseks ei ole tarvis tervet puud maha raiuda, vaid aeg-ajalt teda lihtsalt uuendada selle latva pügades, nii nagu näeme seda sageli tänapäeva linnahaljastuses (Viires 1975: 118). See kõik kokku kõlab vägagi tänapäevaselt, ökoloogiliselt ja loodushoidlikult. Lähiminevikus on paju-dest kasvatatud ka teedeäärseid tuule- ja lumetõkke hekke.

Kergesti juurduvad vaasis ka palmipuudepühaks ehk urbepäevaks koju toodud pajuoksad. Palmi- või õlipuuokstega tervitasid rahvahulgad Kristust tema viimasel tulekul Jeruusalemma. Meil siin põhjamaades õlipuid ja palme ei kasva, läbi tuleb ajada koduste urvaokstega. Õigeusklikud viivad urvaoksad kirikusse õnnistamiseks ja hoiavad neid kodus nii kaua kui võimalik – usutakse, et pühitsetud pajuoksad kaitsevad kõige halva eest. Urvaokstega käidi urbepäeval nii lapsi vitsutamasa-äratamas – ikka *virgaks-virgaks!*, *terveks-terveks!* – kui ka koduloomi terveks ja tugevaks „vihtlemas“. Võrumaal öeldi sel puhul ikka, et *urva uti, lamba lati, kapstapää kasuma* ... Traditsioonilist talupojaköögi kruubiputru lihakuubikutega, mida urbepäeval keedeti, on nimetatud ka urvapudruks. Juuste kammimist ei peetud aga sel päeval soovitatavaks – kardeti, et peatäid kasvavad siis suureks kui urvad. (Kõivupuu 2018: 183–185)

Paju kui tarbepuu

Munapai, siidipai, laanepaju, parkpaju, hall paju, rabapaju, vilepaju, niinepaju, läikpaju, luuapaju ja paljud teised erinevate pajuliikide rahvapärased nimetused osundavadki kas puu välimusele või sellele, milleks kõlbab paju (talu)majapidamises tarvitada (Reier 2006: 12). Sitkeid ja hästi painduvaid pajuviitsu on kasutatud korvipunumiseks, samuti asjade lohistamiseks nõõride asemel. Paju kõlbas ka tünnivitsaks, temast on punutud mõrdu ja vähinattasid. Pikimaid sirgeid viitsu annab vitspaju, aga ilusamaid (kooritult helevalgeid) punapaju (*ibid.*). Pajud-remmelgad, eriti vesipaju (*Salix triandra*) on olnud hinnatud loogapuu ja reepainardite materjal, arvatavalt sellepärast ongi soome keeles reepainardi nimetus lihtsalt paju (Viires 1975: 119). Paju, eriti hanipaju sobis luuamaterjaliks. Usuti, et selle luuaga pühkides hävivad majapidamisest ka kirbud (*ibid.*). Muuseas, korvipajude kasvatamise kultuurile pani aluse Sangaste legendaarne krahv Berg, kes tegi katseid 15 pajuliigiga (loe lähemalt Kasesalu 2006: 25).

Pajukoor on olnud hinnatud vahend loomanahkade parkimiseks, paju niinest punuti ka viiske. Vähipüügiks lasti haokubu koos söödaga lihtsalt vette ja tõmmati siis koos sisse roninud vähkidega välja. Parkainerikkad vetruvad haokood kõlbasid varasemalt ka teede täiteks. Näiteks on paju-kubude peale toetatud Saaremaale elektrit viiv merekaabel. (Reier 2006: 12)

Paju kui pillipuu

Otto Wilhelm Masingu Maarahva Nädalalehes ilmus 1821. aastal värss-mõistatus:

*Mu süda mu sees väänatud
ja paljas nahk veel jäetud,
mu suu on viltu lõigatud
ja augud selga tärgitud.
Ma vingun toorelt laste käes
ja kortsun kokku kuiva käes,
kui mahla hakatakse jooma,
siis minnakse mind metsast tooma.*

(Hiemäe 2006: 17–18)

Loodetavasti pole õige vastuse leidmine keeruline – loomulikult on see pajupill või pajuville. Pillipuu ja vilepaju nime on rahvasuus pärvinud raud- ja raagremmelgas ning mustjas paju. Jämedamast pajust, näiteks raagremmelgast spiraalselt koort lõigates on tehtud ka karjapasunaid. (Reier 2006: 12)

Pajupilli meisterdamise kunstist olen kirjutanud „Pärandiaabitsas lastele ja suurtele“ (Kõivupuu 2019: 152–153). Pajupilli saab teha siis, kui esimene suur kevadine äike on pajul koore „lahti lõõnud“ – see tähendab seda, et looduses on piisavalt soojust ja niiskust, et pungad saaksid puhkeda ning lehtpuudelt saab puukoort kerge vaevaga eemaldada. Parim pajupilli tegemise aeg on siis, kui paju õitseb, kuid pole veel täislehte läinud. Nii nagu vanas laulus „Vaikne kena kohakene“, kus on järgmised read: „[...] kenas koplis paju õitseb, sealt ma pajupilli tõin [...]“. Kui päriselt pajupilli tegemiseks läheb, siis tasub vaadata vähe heledamate okstega pajusid.

Pajupilli tegemiseks on vaja umbes sõrmejämedust pajuoksa, mille pungade vahe oleks piisavalt pikk, nii umbes 10–15 sentimeetrit. Suupoolne ots

tuleb lõigata viltuseks ja pulga peale augud lõigata. Nüüd tuleb koor pulga küljest noapeaga ettevaatlikult lahti kloppida ja siis lahti tulnud koor pulga pealt tervena maha keerata. See nõuab veidi osavust, aga üks harjutamine teeb meistriks. Puupulgast, mis koore seest välja tuli, tehakse nn suuline, nagu ühel korralikult vilel peab olema, et saaks puhuda. Kooretoru teise otsa lõigatakse punn ette, et häääl sealtkaudu välja ei pääseks.

Kui nüüd suuline ehk huulik paigas, võib proovida pilli puhuda. Peaks saama hääle kätte küll. Sellise heleda-kileda. Vanasti öeldi, et tühi kõht teeb sellist häält nagu pajuvile või mõni tüdruk teeb sellist peenikest kiledat häält nagu pajuvile. Pajupill kuivab kergesti ära, seepärast tuleb ta vette likku panna, et temaga saaks mitmeid kordi mängida.

Eesti vanasõnades ja kõnekäändudes ei esine paju kuigi sagedasti. Ütlustes domineerib paju kui väheväärtusliku puidu metafoor: *pajust ei saa palki ega laisast töötegitjat; ennem murdub marus kõva kuusk kui peenike paju; enne kaob meie maalt talupoja sugu kui pajud; ennem kardab külma pajupõõsas kui varane rukkioras* (Hiemäe 2006: 17).

Eesti keeles ülipopulaarne väljend *korvi andma*, mida kasutatakse keeldumise tähenduses², pärineb tõenäoliselt germaani mütoloogiast, kus paju on leina- ja surmapuu, kuid ka õnnetu armastuse märk. Soovimatule austajale, kellest taheti lahti saada, ulatati pajuoksad või pandi talle pilkesõnade saatel pähe pajuvitstest punutud korv (Weustenfeld 1996: 74).

Pajul on tähtis roll (rahva)meditsiinis

Paju tähtsat rolli rahvameditsioonis on uurinud Ain Raal (2006: 12): „Teda võib nimetada ka aspiriini „vanaisaks“, sest on tõestatud, et paljukoos sisaldub aineid, millel on põletikuvastane toime. Aastal 1897 sünteesis Felix Hoffmann salitsüülhapest atsetüülsalitsüülhappe, mis pani aluse aspiriini tootmisele. Salitsüülhapet ja salitsülaate õppis inimkond tundma tänu pajule. Kui saja aasta eest aspiriini üha hoogsamalt tootma ja pruukima hakati, väljendasid mõnedki teadlased arvamust, et pajukoorel on aeg vanaduspensionile jääda. Sellest hoolimata on paju kui aspiriini vanaisa ikka väärikas ravimtaim, tunnustatud paljudes farmakopöades ja autoriteetsetes droogikäsiraamatutes.“ Pajude puidust on tehtud ka meditsiinilist sütt.

² *Temale anti korv. Nii üteldi niisuguse peigmehe kohta, kellele pruut ära ütles.* (FES)

Erinevate rahvaste meditsiinis tuntaksegi paju peamiselt kui palavikku alandavat vahendit, kuid seda kasutatakse ka valu leevendamiseks ja kõhulahtisuse korral (Raal 2006: 13). Teaduslikult on tõestatud, et pajukoor aitab alaseljavalude ravimisel. Rahvameditsiin ütleb, et pajukoor aitab ka kergeimate liigesevalude, palavikuga külmetushaiguste ja peavalu korral, aga ka mitmete teiste ebameeldivate tõvede korral, nagu koeranael, nikastus, roos, sammaspool, seedehäired, tuulerõuged (Raal 2012: 380).

Pajukoort kasutati ka rästikuhammustuse korral. Temas leiduvad tanniinid on tõepoolest võimelised siduma maomürgis sisalduvaid polüpeptiide, kuid mürk imendub haavast kudedesse väga kiiresti (Raal 2006: 13).

Kui us nõelab, siis tõmmatagu paju seljast, ladva poolt alla poole koor ära ja seotagu sellega haige koht kinni – siis ei lähe paistetust enam edasi.
[H III 21, 594 (3) < Kolga-Jaani, Soosaare v.] (*ibid.*)

Uuema aja tervendajad väidavad, et paju peletab halvad mõtted eemale, tema pehme energia soodustab lõdvestumist. Paju sunnib ka probleemide põhjustele silma vaatama, aitab kaasa elumuutustele, mis raskest olukorrast vabastavad. Paju soodustab laste hingelist kasvu ning mõjub rahustavalt agressiivsetele loomadele.

Nõiavits

Nõiavitsa saab hankida, kui kasvavast puust lõigata kaheharuline, hargi- või kaarekujuline oks. Sellise oksaga on otsitud maagileiuohti, metall-esemeid, veesooni (vt ka Viires 1975: 120). Nõiavits hakkas tööle ehk reageerima vaid väheste inimeste käes ning see on põhjus, miks on seda peetud nõiduse jõul töötavaks riistaks, abivahendiks, mida saab kasutada vaid erilisi üleloomulikke võimeid omav isik.

Eestis kasutasid nõiavitsa, mis lõigati kas paju või sarapuu küljest, peamiselt kaevumeistrid ehk kaevutargad. Kaevukoha otsija – kaevutark või (vee)soonetark määras kaevukoha ka paljude teiste loodusmärkide järgi ning võis lisaks nõiavitsale kasutada ka muid maagilisi vahendeid, näiteks kanda erilist mütsi, mis pidavat võimaldama näha veesooni või jääda veesoonel tukkuma. Veesooned on (vana)rahva arusaamise järgi maaalused soonekujulised moodustised, mida mööda põhjavesi liigub.

Siin oli üks tark mees, kes keis kaevude kohti määramas. Metsast toodi vesipaiu vits ja sellega ta keis üle õue, kus vits kõveraks tõmmas, sinna tehti kaev. [ERA II 189, 513 (114) < Kullamaa khk., (1938)]

Teaduses veesoonte mõistet ei kasutata ega ka tunta sellist nähtust. Võib oletada, et rahvapärane veesoonte mõiste võiks olla tekkinud (inim)keha eeskujul, kus veri ringleb organismis mööda veresooni. Aga kuna paju on veelembene puu, siis võiks see ju seletada, miks veesoonte otsimiseks sobib kõige paremini just paju küljest lõigatud oks.

Kokkuvõtteks võime öelda, et pajul ja tema suurel suguvõsal on akadeemiliselt kõigiti väärrikas ja esinduslik CV, mille üle võib ainult uhke olla ja rõõmustada.

Kirjandus

- EES** = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar (koost ja toim) 2012. Eesti etümolooiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Instituut, Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat I–VI, 1994–2019. Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/ems/>.
- FES** = Asta Õim, Katre Õim (koost) 2011. Eesti fraseologismide elektrooniline alusõnastik. Eesti Kirjandusmuuseumi Folkloristika Osakond. <https://www.folklore.ee/justkui/sonastik/>.
- Hiimäe, Mall 2006.** Paju, vääritu ja väärtuslik. – Eesti Loodus 11, 16–19. http://eestiloodus.horisont.ee/artikkel1723_1710.html.
- Kasesalu, Heino 2006.** Sangaste korvipajuistandus. – Eesti Loodus 9, 25. http://www.eestiloodus.ee/artikkel1657_1645.html.
- Kõivupuu, Marju 2015.** Eestlase eluring. Tallinn: Varrak.
- Kõivupuu, Marju 2018.** Meie pühad ja tähtpäevad. Tallinn: Varrak.
- Kõivupuu, Marju 2019.** Pärandiaabits lastele ja suurtele. Tallinn: Tänapäev.
- Luts, Oskar 1986.** Kevade I ja II. Pildikesi koolipõlvest. 14. trükk. Tallinn: Eesti Raamat.
- Neemre, Aita 2006.** Rasina remmelgas. – Eesti Loodus 6, 47. http://eestiloodus.horisont.ee/artikkel1537_1508.html.
- Raal, Ain 2006.** Paju kui aspiriini vanaisa. – Eesti Loodus 4, 12–15. http://eestiloodus.horisont.ee/artikkel1446_1443.html.
- Raal, Ain 2012.** Seitse tervendavat puud. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Reier, Ülle 2006.** Palju pajusid ja mõned remmelgad. – Eesti Loodus 1, 6–13. http://eestiloodus.horizont.ee/artikkel1347_1346.html.
- Relve, Hendrik 2003.** Põlispuud. Tallinn: Koolibri.
- Viires, Ants 1975.** Puud ja inimesed. Puude osast eesti rahvakultuuris. Tallinn: Valgus.
- Weustenfeld, Wilfried 1996.** Puud ja põõsad – müüdid, kultus ja ravitoime. Tallinn: Maalehe Raamat.

Marju Kõivupuu: *Paju(salu)* in the (heritage) landscape

The article provides a brief overview of the importance and meaning of willows in our folk culture. Willows (Latin *Salix*) are plants that are associated with rich folklore and are very popular today in urban landscaping and in landscape architecture in general. Willows are common in all parts of the world except Australia. There are 30 different species in Estonia.

Munapai, siidipai, laanepaju, parkpaju, hall paju, rabapaju, vilepaju, niinepaju, läikpaju, luuapaju and other popular names of different willow species refer to the appearance or uses of the tree. Willow has also been called the “grandfather” of aspirin because its bark contains substances that have an anti-inflammatory effect. In Estonian proverbs and sayings, however, the dominant metaphor of willow is of wood of little value.

Marju Kõivupuu: *Paju(salu)* (perimüs)maastigu pääl

Kirotusõn andas lühkü ülekaehus paiõ tähtsüest ja tähendüest mi rahvakultuurin. Paiuq, miä ommaq puhmaq ja raagpaiuq, miä ommaq inämbüisi puuq, ommaq perädü pall'odõ rahvaperimüisiga köüdedüq kasvoq ja täämbätsel aol väega pruugiduq nii liinahal'astusõn ku ka maastigüsäädmiskunstin laembahe. Paiuq ommaq levinüq kõigin ilmajakõn, vällä arvat Austraalia. Eestin kasus naid 30 liiki.

Munapai, siidipai, laanepaju, parkpaju, hall paju, rabapaju, vilepaju, niinepaju, läikpaju, luuapaju ja töösõq paiuliike rahvaperädseq nimitüseq kõnõlõsõq puu vällänägemisest vai pruumisvõimaluisist. Paiu om nimmat ka aspiriini „vanasesäs“, selle et paiukoorõ seen om ainit, mil om mõjjo palanigu vasta. Eesti vanonsõnon ja üteliisin valitsõs pai siski ku ilma suurõmba väärtüseldä puu metafor.